

Egil Simensen

Måsså – en verdifull fôrressurs

I sjølbergingstida måtte alt fôr til husdyra skaffes fra gardens egne ressurser. Utmarksressursene var viktige, og høsting av fôr fra utmarkene var en omfattende virksomhet som bøndene brukt mye tid på til langt inn på 1900-tallet. Særlig ble det høsta mye høy fra utmarksslåttene, men også måsså var et

viktig fôrslag som ble brukt i betydelige mengder i

Nord-Østerdalen helt fram til 1960-tallet. I sin topografisk - statistisk beskrivelse av kongeriket Norge skriver Jens Kraft i 1820: "Det som i hele nordlige Østerdalen gjør det mulig, paa en liden Gaard at føde så mange Kreature,

Måssåtaking. Måssåen ble kasta i hauger med ei måssårive som hadde 13-15 centimeter lange tinner. Personene på bildet er Trygve Nyås, Eldbjørg Hernes og Karsten Nyås. Litldjupsjøen i Dalsbygda 1943. Nordøsterdalsmuseet, nr. 25644.

er fodring med Reinmose. Verken det opdyrkede Engeland eller Sætere eller Havnegange vilde strække til, hvis Mosen ikke var.”

Måsså, som er dialektordet for mose, er ingen mose i botanisk forstand, men et samleuttrykk for forskjellige lavarter. Av reinlavartene er kvitkrull den viktigste, og det var den som ble sanket og brukt til dyrefôr. Karakteristisk for østerdalsfjella er de store fjellviddene med det lyse dekket av kvitkrull, og det var en fôrressurs som ble utnytta intensivt. Måssåen ble brukt til føring av ku og sau, og det var vanlig at hvert bruk sanket 30-60 lass, enkelte bruk opp mot 120 lass.

I denne artikkelen vil jeg omtale høsting og bruk av måsså, og vise eksempler på hvor mye den betydde i føringa.

Måssåtaking og måssåkjøring

I juli/august ble området der det skulle tas måsså ”hegnet inn” ved at det ble kasta opp småhauger for å markere feltet. Sjølve måssåtakinga kunne starte etter at slåttonna var unnagjort, før hjemflytting fra setra, men det meste av sankinga skjedde om høsten. Værlaget måtte være slik at måssåen holdt seg fuktig. Det beste ”måssåværet” var fint duskreign eller tåke, men da kunne det være ufyselig å være i fjellet. Både karfolk og kvinnfolk var med på jobben. Først ble måssåen løsnet med rive (måssåharke) og kasta i hauger. Riva hadde lange tinder, 13-15 cm. Deretter ble måssåen samla i kolvfat (”kølfat”) som ble tømt og tråkka sammen i ei måssåkasse med et volum som tilsvarte et vinterlass. Måssåkassene var fire grunder

som ble hefta sammen i ei kasse og som var videst nede ved bakken. I bunnen ble det lagt kvister av einer, fjellris eller gråvier for at måssåen ikke skulle speke fast i bakken. Etter at måssåkassa hadde blitt fylt opp ble den løfta vekk, og måssåen frøs til som en isklump når kulda kom.

Når vinterkjøringa fra utmarka starta, var det måssåen som først stod for tur. Kjøringa tok til så snart snøen hadde kommet. Veien til fjells gikk ofte langs myrer, og for at disse raskere skulle speke til ble de fottråkket. Måssålasset måtte graves fram og brytes løs fra underlaget og deretter løftes opp på høykant for å få satt sleden under. Til dette hadde de et par solide måssåstaurer som ble slått under lasset med ei klubbe, og ei kløft av en bjørkelegg til å legge staurene oppi. Med lang vei fram til gards ble måssålassa ofte lunna sammen på bestemte plasser, på setervoller eller ”lunnrabber”, før de senere ble kjørt heim. Bilde 10 og 11.

Med lang vei til måssåfjellet ble det lange dager for kar og hest, men kjørevirksomheten var en sosial aktivitet ettersom mange bønder dreiv med kjøring samtidig. På veien tilbake samla de seg på faste kvileplasser hvor de venta til alle hadde kommet ned fra fjellet. Enkelte dager kunne det være lange ”strøer” med hestefølger når de nærma seg bygda. Ved Sandtjønna i Vingelen ble det en gang talt et følge på hele 90 hester. Vi kan bare ane hvilken ljom av bjøller - brystbjøller og skåkklokker - som lå i lufta av et slikt følge. Framme på garden ble lassa bikka i ei lunne inne på tunet.

Da traktoren kom på slutten av 1950-tallet, ble denne brukt som transport-

Her er måssåen kommet fram til gards. Nordigar'n Bakken, Tufsingdalen. Fotograf: Josef Bakken. Nordøsterdalsmuseet, nr. 023856. Måssåkjøring.

Etter at traktoren kom ble måssåen på enkelte gardar samla opp i tilhengeren og kjørt hjem på bar mark. Bildet er fra under Sletthøa på Øversjødalsfjellet 1974. Skannet fra Bygdebok for Os, bind III.

middel. Det gikk gjerne 4-5 måssålass i en traktortilhenger, så lasset ble tungt. Men det var vanskelig å kjøre med traktor i fjellet. En fordel med traktoren var at en fikk måssåen tidligere fram til gards slik at en kunne starte måssåføringa tidligere på høsten. Med hestekjøring måtte en vente til bakken ble spekt og det ble sledeføre. Men det ble hevdet at kyrne ikke likte så godt måssåen som ble henta med traktor.

Naturkreftene var ikke til å spøke med, og enkelte ganger gikk det galt. I Os-boka til Thoralf Grue (1943) er det en beretning om Haagen (Håkkå) P. Breen og sønnen som i 1744 henta måsså fra Dalsfjellet. Mens de holdt på å lesse brøt det ut et skrekkelig uvær slik at de måtte velte av lassene og kjørte tomreipes tilbake. Under veis kom Håkkå bort fra sønnen, og han og to av hestene omkom. De ble funnet først flere måneder senere. Hestene stod stivfrosne i snøen, og Haagen stod på knærne på sleden til den første hesten med tøylene til den andre i armløkka, med skinnlua under armen og hendene foldet. Fjellrabben som Håkkå og sønnen skulle hente måsså fra har i ettertid fått navnet Håkkårabben. *Bilde 7 (kan eventuelt plasseres sammen med bilde 2-9)*

I en artikkel i Arbeidets Rett i 2002 forteller Tore Myre om Erik Martin Langøien fra Øybakken i Os som omkom under måssåkjøring fra Håmmålsfjellet den 16. februar 1927. Været denne dagen hadde vært brukbart fra morgenen av, men i løpet av formiddagen endra det seg brått og brutalt. Stormkastene kom plutselig og voldsomt, og reiv med seg snø og iskorn til et fortetta jorddrev. Sikten etter hvert

nærmest ble lik null til langt ned i skogbandet. Måssåkjørere som enda var i fjellet fikk det travelt med å lesse lassa og komme seg ned i bygda igjen, men Martin ble av en eller annen grunn tilbake. Det ble satt i gang en leteaksjon, og hesten ble funnet igjen, stående i retning mot fjellet, og med det bakre lasset velta. Det ble funnet spor etter Martin som flere ganger hadde krysset veien like bak sleden. Saueskinnpelsen (mudden) og skinnhansker lå fastbundet på sleden. Sporene ledet til en bratt rabb omlag 500 meter fra hest og slede, og nedunder denne ble Martin funnet stivfrosset i ei snøfønn. Letemannskapet fikk med seg Øybygg-merra ned i bygda igjen, men den ble ikke brukbar hest etter hendinga.

Føring med måsså

Før måssåen kunne gis til kyrne måtte den tines opp. Skiver av lasset ble skåret av med en grovtannet svans og lagt inn på en brisk i fjøset. Den ble deretter gitt i båsene til kyrne.

I bygdeboka for Os, bind I siteres Embret Vangsgjelten fra Dalsbygda (født 1910) som forteller at de pleide å ha omlag 25 lass måsså. Det utgjorde bortimot tredjedelen av den totale vinterføringa på garden. Både ku, kalv og sau fikk måsså. Dyra fikk mat fire ganger for dagen, og det var å gi måsså første gang, for da drakk de mindre til kvelds. Kua ble mett og fornøyd av måssåen, men mjølka holdt seg tynn. I bind III av bygdeboka forteller Marie Larsdatter Trøan fra Narbuvoll (født 1906), om hvordan måssåen ble brukt: "Vi föra med måsså hele vinteren, morgen og

Måssåkjøring fra Sølndalen fram til Alvdal. Flatgardan henta måsså i området ved Strålsjøen. Like før jul, ved fullmåne, ble det kjørt seterved innover til neste sommer, og på turen tilbake ble det frakta måsså og høy. Turen gikk som regel på elveisen på Sølna, helt fram til Follandsvengen. Bildet er fra 1930. Nordøsterdalsmuseet, nr. 110056.

kveld. Ei tid hadde a' mor den skikken at ho gikk å fjøsa på ettermiddagen og ga måsså, for da spart'a mye høy. Kyrne var så glad ti måsså."

Dyrlege Bangen hadde sitt virke i Tolga og Os i 1950/60-åra, ei tid da ketose (husmannsjuke, "matlea"), en fôringbetinga sjukdom, var et betydelig problem i mjølkeproduksjonen. Han ga det rådet at en skulle fôre med måsså for å forebygge sjukdommen. Det var en vanlig oppfatning at kyrne ble blanke og trivelige i hårlaget når det ble fôret med måsså.

I herredsbeskrivelsen av 1866 ble det innhenta opplysninger om blant annet dyretall og fôrhøsting på de enkelte bruk. Disse opplysningene kan nyttes for å illustrere hvor mye måssåen betydde på ei tid da utmarksressursene ble intensivt utnyttet. Som eksempel er det brukt tall fra fire utvalgte bruk i

Narjordet i Os kommune. (Bygdebok for Os, bind III). Narjordet er ei grend på østsida av kommunen, og er valgt fordi den ligger nært opp mot fjellet, hvor måsså var lett tilgjengelig.

I 1866 hadde kraftfôr enda ikke blitt tatt i bruk, og alt fôret måtte skaffes fra gardens ressurser. Fôrslagene som ble registrert på de fire brukene var utmarkshøy, innmarkshøy (høy fra innmarka på garden), samt måsså. I tillegg ble det sikkert også høsta noe lauv og bjørkeris fra utmarkene, men disse fôrslaga ga neppe noe stort bidrag i det totale fôrbudsjettet.

Fôrverdien angis i fôrenheter, som er et mål for energiinnholdet (fettingsfôrenheter, som var det offisielle energimålet fram til 1993). Følgende fôrverdier er oppgitt ved fôring av ku (Heje 1990):

*Fôrenheter
per kilo tørrstoff*

Innmarkshøy	0,56
Utmarkshøy	0,49
Måsså	0,45
Bjørkelauv, uten kvist	0,56
Bjørkeris	0,13

Fôrverdien for innmarkshøy og utmarkshøy kunne variere etter blant annet slåttetidspunkt og værforhold under innhøstinga. Utmarkshøyet kunne være så mangt; med bakketørrking og innhøsting sent på sommeren må en anta at kvaliteten ofte var dårlig. Myrhøy hadde dårligere kvalitet enn "kåshøy". Måssåen hadde omtrent samme fôrverdi som utmarkshøyet.

Tabell 1 viser dyretall på de fire utvalgte gardene i Narjordet i 1866, og Tabell 2 viser antall lass vinterfôr. På tre av bruka ble omlag 30 % av høyet høsta fra utmarka. På alle gardene ble det brukt mye måsså. Tabell 1 og 2

Det var vanlig å anslå ett lass høy til 20 våger, 360 kilo, og ett lass måsså til 400 kilo. Regner en at det gikk med 2,1 kilo innmarkshøy, 2,4 kilo utmarkshøy og 8 kilo måsså til én fôrenhet, kan en beregne hvor mange fôrenheter totalt som de ulike fôrslag inneholdt. Tabell 3 viser den prosentvise fordelingen av utmarkshøy, innmarkshøy og måsså etter en slik omregning. Ut fra mengde og fôrverdi stammet rundt 60 % av fôret fra høy fra innmarka. Tallene i parentes i tabellen viser fordelingen etter at fôr til hestene er trukket fra. Arbeidshesten trengte god fôring, og fikk alltid det beste høyet, det vil si innmarkshøy. Det medførte at utmarkshøy og måsså var desto viktigere for ku og sau. Vi ser

at om lag 30 % av fôret til disse ble dekket av utmarkshøyet på to av bruka, mens om lag 20 % ble dekket av måsså. På ett av bruka stammet hele 33 % av fôret fra måsså. *Tabell 3*

Tallene fra de fire omtalte gardene i Narjordet representerer en periode hvor alt fôr til husdyra stammet fra gardens ressurser. I 1890-åra ble kraftfôr introdusert i fôringa til kyrne, og på 1930-tallet ble surfôr tatt i bruk. Det er mer energirike fôrslag enn høy og måsså. På 1950-tallet starta overgangen fra dølafe til dagens NRF, en rase med bedre mjølkeegenskaper, og det skjedde en rask økning i mjølkeavdrått. Det medførte behov for ei mer intensiv fôring, og hadde som konsekvens at måssåen etter hvert ble faset ut. I denne perioden kom også traktoren som etter hvert erstatta hesten som trekk-kraft, og det ble vanskeligere å frakte måsså ned fra fjellet.

Men på enkelte gardar holdt bruken av måsså stand. Det var tilfelle i Hodalen i Tolga kommune, som ligger 800 meter over havet, og med kort vei til fjells. Nils Bakken kan fortelle at på den garden ble det brukt måsså helt fram til 1974. Til besetninga som talte 14-15 kyr ble det vanligvis brukt 70-80 lass, på det meste 160 lass. Det var under andre verdenskrig da det var knapt med andre fôrslag.

Fjøs kontrollen, som kom i gang på begynnelsen av 1900-tallet, registrerer mjølkeavdrått og fôring. På Bakken er det tatt vare på fjøsregnskapene fra og med 1937. Tabell 4 viser utviklinga fram til 1970. Vi ser at måssåen har bidratt med en betydelig del av vinterfôret, spesielt i krigsåret 1944 med hele 28 % av

vinterfôret. Det året ble det gitt opp til 15 kilo per ku per dag. Samme året ble det brukt spesielt lite kraftfôr, uten at det resulterte i lavere avdrått. I landet sett under ett var det en nedgang i årsavdråttene i krigsåra. *Tabell 4*

Sluttkommentar

Bruken av måsså som fôr har en lang tradisjon i Nord-Østerdalen. I sjølbergingstida da alt fôret til husdyra ble skaffet fra gardens egne ressurser, var fôret fra utmarkene viktig. Særlig ble det høsta mye høy fra utmarksslåttene, men måsså fra fjellet ga også et betydelig bidrag. Etter hvert som bøndene fikk dyrka opp tilstrekkelige innmarksarealer hjemme på garden, gikk høyberginga fra utmarksslåttene tilbake, og opphørte helt på begynnelsen av 1900-tallet. Men måssåen holdt stand. Tross måssåtaking i ofte ufyselig høstvær og strevet med å kjøre hjem måssålassa fra fjellet om vinteren, var det mange som brukte måsså som fôr til kyrne helt fram til omslaget i mjølkeproduksjonen i 1950/60-åra, noen enda lenger. Det tyder på at bøndene vurderte måssåen som et verdifullt fôrslag som det var verdt å bruke tid og krefter på for å skaffe til veie.

Kilder

- Høye, Johs., Tilrem, Hans 1942. Husdyrlære. Holtmarks Husdyrlære, 11. opplag. Grøndahl & Sønns Forlag, Oslo.
- Gjermundsen, Jon Ola 1999. Bygdebok for Os. Bygda og folket. Bind I,

side 91-92. Os kommune.

- Gjermundsen, Jon Ola 2001. Bygdebok for Os. Bygda og folket. Bind III, side 124. Os kommune.
- Grue, Thoralf. Os i Østerdalene, 1. Bygdebok. Røros. Side 100.
- Kraft, Jens 1822. Topographisk – Statistisk Beskrivelse over Kongeriget Norge. Anden del, det Søndenfjeldske Norge.
- Myre, Tore 2002. Da måssåfjellet krevde liv. Arbeidets Rett 7. juni 2002.
- Sundstøl, Frik m. fl. 1990. Sammenstilling og næringsverdi av norske fôrmidler. I: K.K. Heje Håndbok for jordbruket 1990. Landbruksforlaget.
- Trøan, Magnus 2006. Sanking av fôr fra utmarken. I: Brox, Karl H, Jordhøy, Per, Meli Jon J. Opplev Forollhogna, side 339-348. Snøhetta forlag a.s.

Tabell 1. Dyretall på fire garder i Narjordet i 1866 (herredsbeskrivelsen).

	<i>Hest</i>	<i>Ku</i>	<i>Sau</i>
Odden	2	25	29
Nylend	1	12	20
Nygarden	2	21	24
Sønvisgarden	2	21	27

Tabell 2. Vinterfôr, antall lass.

	<i>Utmarkshøy</i>	<i>Innmarkshøy</i>	<i>Måsså</i>
Odden	35	70	80
Nylend	6	35	50
Nygarden	30	81	90
Sønvisgarden	40	88	50

Tabell 3. Prosentvis fordeling av de ulike fôrslag som ble høsta, ut fra energiinnholdet i fôret (fôrenheter). Tallene i parentes viser fordelingen etter at fôret til hestene er trukket fra.

	<i>Utmarkshøy</i>	<i>Innmarkshøy</i>	<i>Måsså</i>
Odden	24,7 (30,4)	56,5 (47,6)	18,8 (23,2)
Nylend	9,6 (12,0)	63,8 (54,7)	26,6 (33,3)
Nygarden	19,7 (23,6)	60,7 (52,9)	19,7 (23,6)
Sønvisgarden	25,4 (30,3)	64,0 (57,1)	10,6 (12,6)

Fôr til hesten er beregnet ut fra middels tungt arbeid i 240 dager=7,9 fôrenheter per dag.

Tabell 4. Mjølkeavdrått og fôring i vintersesongen (prosentvis fordelingen av ulike fôrslag) på Bakken i Hodalen 1937-1970 (Fjøs kontrollen).

<i>Årsavdrått</i>	<i>Vinter- (kg mjølk)</i>	<i>avdrått¹</i>	<i>% av totalfôret (fôrenheter)</i>				
			<i>Høy</i>	<i>Surfôr</i>	<i>Nepe</i>	<i>Måsså</i>	<i>Kraftfôr</i>
1937	2013	1472	53,5	11,5		20,0	15,0
1944	2341	1547	53,1	4,7		27,5	14,7
1955	2891	2229	34,8	26,1		10,4	28,8
1970	5050	4161	26,8	29,6	2,5	1,9	39,1

¹Kg mjølk i vintersesongen (inneperioden)